

Gümüşhane'nin antik çağlardan bu yana en kısa ve derin tarihi



S. Vedat Karaarslan Arkeolog- Elektronik Mühendisi (MSc.)

Hititler döneminde Karadeniz Bölgesinin iç ve kıyı kesimlerinin hâkim topluluğu olan Hititlerin en büyük düşmanı olan Kaşkalar aynı zamanda, Azzi-Hayaşa olarak bilinen bölgenin kuzey yönünde bulunan **Gümüşhane** ve havalisine de hâkim durumdaydılar. Bugünkü Torul ilçesi sınırları içinde olduğu bilinen eski adı Keşka/Küşha ya da Kaska olarak bilinen yerleşimin adı, bu bağlantının en açık kanıtı olarak alnında beyaz renk bulunan atlara Orta Asya Türkçesinde '**kaşka**' ve kumaşın beyazlatılmasına '**kasar**' adının verilmesi, bu kelimenin etimolojisinin dayandığı kökleri ifade eder. Günümüzde İran'ın Şiraz bölgesinde yaşayan konar-göçer topluluk olan **Kaşkay**'ların bu kelimenin etimolojisinin kökleri ile benzerliği gösterir.

Tekstil sektöründe kumaşın ağartılması işine 'kasar' denir. Bir nevi ham haldeki pamuk üzerindeki doğal maddeleri uzaklaştırmak anlamına gelir. Genellikle ıslatıcı, hidrojen peroksit (oksijenli su) ve sodyum hidroksit (kostik) ile yapılır. Kırgızlar bu işleme 'Kaşkay', Karaçaylılar ise 'Kashar' der. Anlamı yine aynı olup ipliğin ağarlaştırılarak beyazlaştırılması olarak bilinir.



İLK COĞRAFYACI AMASYALI STRABON (AMASYA)

Strabon'un Geographika (Coğrafya) adlı eserinde ise '**Alybe**' çok uzakta olan bir yer olarak anlatılır. Deniz ile çevrilmiş halk anlamına gelen '**hals**' kelimesinden üretilmiş bir etimolojik ifade ile tanımlanan bu halk için Homeros İlyada'da '**Odios ve Epistrophos, gümüşün çıktığı uzak Alybe'den gelmiş olan Alizonların komutanlarıydılar**' şeklinde yazarak, Chalybes- Chaldia halkının (Gümüşhane bölgesi halkı) Troya Savaşı'nda Anadolu Truvalıların safında m.ö.1280 yılında Akhalara karşı savaştığını bildirir.

Homeros (m.ö. IX. yy) da şurada **Odios ve Epistrophus**'un kumanda ettiği **Halizonyalı** birlikler bu şartlar içinde (Akhalalar ile savaşmak için) gidiyorlar. Bunlar güneşin **Alibeian (Khalidia-Gümüşhane)** maden ocaklarından olgunlaşan gümüşü özleştirdiği o uzak bölgelerden geliyorlar. Bu bölge 'Argyria' yi de kapsayacak şekilde '**Gümüş Bölgesi**' olarak bilinen Gümüşhane coğrafyası, arkeolog Charles Texier tarafından Giresun'un Görele ilçesini de içine alacak şekilde tanımlanmıştı.

Urartuların Gümüşhane'nin doğu taraflarında bulunan Diauehi Krallığı üzerinde uyguladıkları baskı ve başta gümüş olmak üzere zengin madenlerini Tuşba'ya (Van) taşımalarına kadar uzanan bir tarihi sürecin sonunda m.ö. 550 yıllarında Anadolu'da ortaya çıkan Med işgalinden sonra Pers hâkimiyetine m.ö. 331 de son veren Büyük İskender'in Makedon Krallığına dâhil olan Gümüşhane ve havalisi İskender'in ölümü üzerine Anadolu'nun İskender'in generalleri tarafından paylaşılması sonucunda Doğu Karadeniz Bölgesinin Mithridates krallığının eline geçmesi ile başkenti Amasya olan Pers nüfuz alanına girmişti. (m.ö.302/298) Hititlerin yıkılmasından sonra m.ö. 720 dolaylarında Kimmer ve İskit akınlarının ve Medlerin m.ö.560 yıllarında Urartuları yıkması ile ortaya çıkan Karadeniz'deki umumi manzara, her ne kadar Makronların Urartular orijinli bir topluluk olarak **İç Haldiya (Gümüşhane)** bölgesinde yaşıyor olmaları olarak ileriye sürülüyor olsa da (*Türklerin bir kolu olduğu kanıtlanan, bu konuda bkz. Mehmet Bayrakdar, Medler ve Türkler*) Medlerin buraya Khaldileri yerleştirerek madenlerden en yüksek oranda yararlanma yoluna gitmeleri bu bağlantının temellerini attığına dair teoriler de mevcuttur.

Yunan tarihçi ve komutan **Ksenophon**, m.ö. 401 yılında Pers İmparatoru Artakserkes'e karşı savaşmak üzere Persia'ya giden ve Karadeniz kıyılarına ulaşmak üzere Gümüşhane- Zigana üzerinden dönmekte olan Yunan askerlere saldıran Yunanca 'kocabaşlılar' anlamına gelen **Makronlar** ve **Torul** havalisinde **Driller**,

Chalips'lerle (Khalidi/demirci) birlikte bölgenin en eski tarihini oluşturmuşlardı. Arapçada çoğunlukla kılıç anlamına gelen 'had' kelimesinden üretilme keskin ve hızlı anlamına gelen 'hadid' kelimesinin etimolojik kökenlerinde de 'demircilik' vasıfları bulunur. Asur kralı Esarhaddon'un (m.ö.681) adı keskin ve hızlı anlamına gelir.



CANCA KALESİ (GÜMÜŞHANE MERKEZ)

Gümüşhane'nin Canca Bölgesinde oturan ve bir de aynı adla kaleleri bulunan **Tzanların** ataları olan sünnet geleneğine sahip Makronlar bu geleneği Herodot'a göre kökenleri Mısırlılara dayanan Kolhhislilerden öğrenmişlerdi. Makronlar, Kolhislilerin köklerinden olup ancak Gümüşhane bölgesinde Kolhis devleti dışında bağımsız yaşamayı ve hareket etmeyi seven hemen batısında **Driller** ile birlikte Trapezus'a sürekli saldıran hatta Trapezus'un yönetiminde genellikle söz sahibi olan topluluklar olarak bilinirdi. Makronların oturduğu coğrafya günümüzde Kromni olarak adlandırılırdı. Kromni'nin güneyinde **Khaldiler** ve doğusunda ise **İskitler** yerleşmişti.

Karadeniz'in Gümüşhane dolayları kıyı kentlerinde kurulan ancak hiçbir dönemde kullanılmayan fakat Homeros, Herodot ve Strabon tarafından yazılan Pontus adına karşın bölgenin esas adı olan Aşkenaz bölgesi, m.ö.300 lü yıllardan itibaren özellikle Gümüşhane'nin Harşit vadisi ve Kelkit Vadisi civarında Pers krallığının yönetimindeydi.

Urartuların zengin maden yataklarının günümüzde büyük müzelerde sergilenen her türlü arkeolojik eser olarak kap-kaçakların hammaddesini temin ettikleri bölgenin m.s. 395 yılında Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içine girmesi ve 1800 li yıllara kadar devam edecek maden ocaklarının işletilmesini ve verimliliğini Büyük İskender'in ordusundan Filikos adlı bir komutan keşfetmişti.

Katip Çelebi, Cihannüma adlı eserinde için "**Urta bir güzel kazadır, yakınında gümüş olmakla Gümüşhane dahi derler**" diyerek "**Kaza-i Urta**" diye adlandırdığı Gümüşhane adının bağlantısını Sümerce'de yüksek yer anlamına gelen 'ur' kelimesinin Urartularla olan bu maden ilişkisinde aramak gerekir. Bölgede **Şiran** ilçesi sınırları içinde bulunan **Kadıçayırı** kaya mezarı ve **Araköy Kaya Mezarları** bu geleneği Urartulardan alarak Anadolu'da uygulayan topluluk olan Urartuların

bölgede varlıklarını gösteren en büyük kanıt olarak göze çarpar. Bu kaya mezarlarının Roma döneminde kullanılır olması ise bu geleneğin her iki kaya mezarının Kelkit-Satala'ya yakın olması ile bir tarihsel ilişki olarak göz önünde durmaktadır.

Sonuçta Horosan Yazılıtaşı'nda yazıldığı şekilde I. Menua zamanında esir alınan **Haldiriulhi**, ve **I. Argiști** zamanında esir alınan demirci ve maden ustası Haldiler, sanatlarını icra etmek üzere Urartular tarafından kale inşaatlarında çalıştırılmak üzere Tuşpa'ya (Van) götürülmüştü.



HOROSAN YAZILITAŞ ANITI (M.Ö. 9. YÜZYIL)

Anadolu Selçuklularının 1048 yılında Pasinler Savaşı ile almaya çalıştıkları bölgeyi elinde tutmak isteyen Bizans İmparatoru Monomakos'un elinde altın keseleri ile çizilen tasvirlerinin kilise duvarlarına işlenmesi bir yana karısı İmparatoriçe Zoe'nin ünlü tarihçi Mikhael Psellos'nun yazdığı kitaplarda altın tozu ile dolu bir denizi bir günde tüketebilecek bir kadın olarak tanımlanıyor olması maden ocaklarının antik çağlarda Anadolu'da bulunan biri Bolkar Dağları diğerinin de Gümüşhane'de olduğunun biliniyor olmasından anlaşılmaktadır. İbrahim Yınal Türkistan'dan Nişabur kentine 1047 yılında akın akın gelmekte olan Oğuz göçlerini Anadolu'ya yönlendirdiğinde İspir, Dayk, Ahlat- Muş gibi bölgelerle birlikte Anadolu'nun en kuzeyi olan ve Khaldik adı ile bilinen **Gümüşhane-Trabzon** dolaylarına da gelmişlerdi.



ALPARSLAN'IN AMCASI TUĞRUL BEY (TAHTTA KALMA YILLARI 1037- 1063)

Büyük Selçuklu **Sultanı Tuğrul Bey** 1058 yılında otağını **Torul**'da kurmuştu. Anadolu Selçuklularının 1071 yılındaki **Malazgirt Savaşı**'nın hemen akabinde Sultan Alparslan'ın komutanlarından **Emir Mengücek** tarafından kurulan Mengücek Beyliği sınırları içine giren Gümüşhane, 1074 yılında Saltukluların, Saltuk-nâme adlı eserde de yazıldığı üzere daha sonra bölgede hâkimiyet kuran Danişmend Gazi'nin fethettiği yerler arasına 1479 yılında Türkmen oymaklarının yaşadığı **Kürtün**'ün **Danişmentli Köyü** de girmişti.

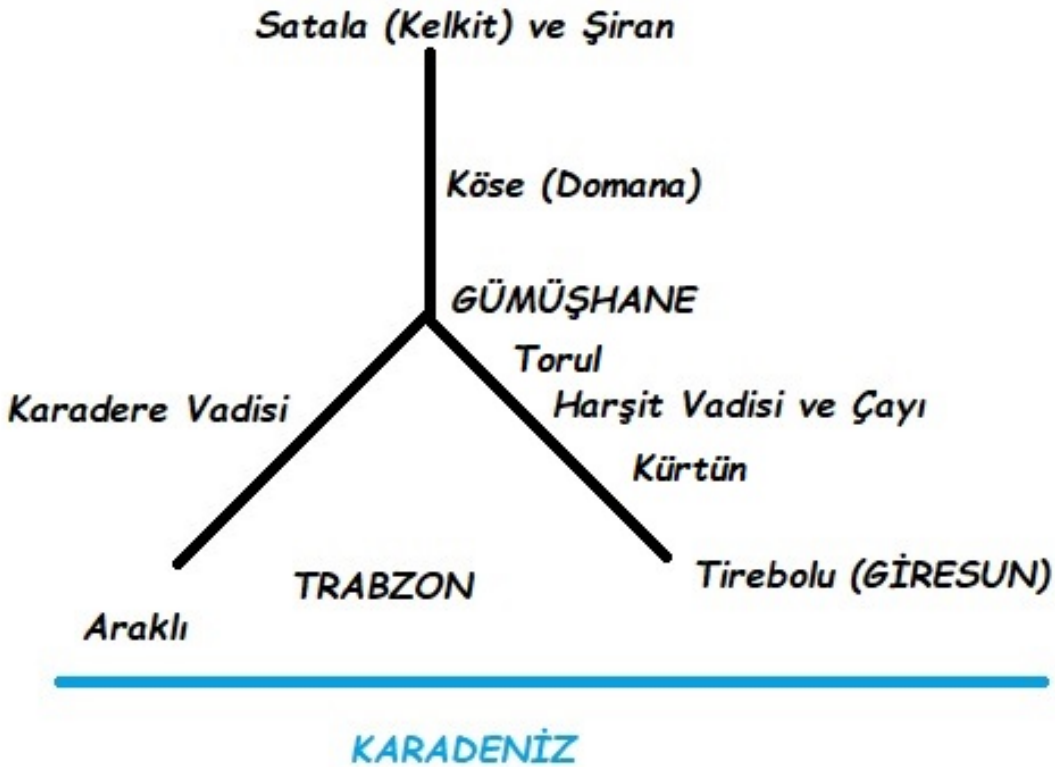
Anadolu Selçuklularının Karadeniz kıyılarına ulaşma hedefi içinde Harşit Vadisi ve Maçka arasında ilerleyen kız kardeşi Hatun'un Kıpçak Beyi Berke ile evli olan Melik II Gıyaseddin Keyhusrev ve atabeği hükümdarı korumakla mükellef asker anlamında gulam asıllı M.Ertokuş tarafından Selçukluların egemenliğine giren Gümüşhane bir süre sonra vuku bulacak 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Selçuklular İlhanlılara yenilince önce Moğolların eline daha sonra da Türkleşmiş Moğol hanedanı olan Celayirlilerin egemenliğine girdi.

Kendilerini İlhanlıların Anadolu'daki devamı gibi gören Türk-Uygur kökenli **Eratnalılar**, 1344-1381 yılları arasında Gümüşhane'yi egemenlikleri altına almışlarsa da Sultan Kadı Burhaneddin Ahmed 1381-1389 yılları arasında Anadolu'nun birçok ili ile birlikte Gümüşhane dolaylarını ele geçir.



Gümüşhane gümüş madenleri 14. Asrın ilk yarısına kadar faaliyette iken ikinci yarısında işletilememiş ancak 18. Yüzyılda tekrar işletilmeye başlanmış olduğu bilgisi İbni Fazlullah el- Ömeri'nin **Mesalik-ül'ebzar** adlı kitabında yazılmıştı.

(Bu eserde Cengiz Han'ın bölgeden ayrılmasına kadar gümüş madeninin çıkarıldığı yazılmış eserde yazılan Gümüşar şehri ile Lülya ve Bahart şehirlerinin nerede olduğu açıkça belirtilmemiştir.) Bu dönem içinde Akkoyunlu ve Karakoyunluların egemen olduğu Gümüşhane 1404 yılında Kastilya elçisi Clavijo tarafından bir seyahatnamede yazıldığı üzere Trabzon'daki Komnenos hanedanının korumaları olan Abhaz asıllı **Kabazitas** ailesinin yönetimi altına girmişti. Kabazitas ailesi ile Akkoyunlular arasındaki mücadele 1467 yılına kadar devam edecekti. Bu mücadele **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'u fetheden topları ile Uzun Hasan'ı 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda yendiği Akkoyunluların bölgedeki egemenliği İran'da Safevi Devletini kurmaları ile son bulmuştu. Gümüşhane'nin **Akçakale** köyünün bulunduğu bölgeden yukarıya doğru giden coğrafya ise Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonucunda 1516-1518 yılları arasında tamamen Osmanlı sınırları içine girmişti.



Gümüşhane ve havalisi kuş lastiği olarak da tabir edilen bir sapan gibi; Bir kolu Satala'nın (Kelkit-Sadak) Şiran ile birlikte Köse (Domana) ve Gümüşhane üzerinden Karadeniz kıyısındaki Araklı'ya, diğer kolu Gümüşhane- Torul ve Kürtün üzerinden Harşit Çayı ve Vadisi boyunca Tirebolu'ya uzanan iki kol olarak ortada bulunan Trabzon'un (Trapezus), Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında alınmasında merkezi bir coğrafyada rol oynayan ve tarihin her döneminde yukarıda anlattığımız arkeolojik gerçekler dahilinde Karadeniz Bölgesinin Türk-İslam coğrafyasına dâhil edilmesinde önemli bir yeri vardır.

ARKEOTEKNO

[1] <http://www.gusiad.org.tr/gumushane/onemli-yerler.html>

[2] Karaarslan S. Vedat, Karadeniz Neden Pontus Değildir? Hitabevi Yayınları, 2021

[3] <https://www.abarim-publications.com/Meaning/Hadid.html>

[4] https://www.academia.edu/37464760/Mesalik%C3%BCl_Ebsar_Anadolu_Beylikleri_K%C4%B1sm%C4%B1_Ibni_Fazlullah_el_%C3%96meri_Ya%C5%9Far_Y%C3%BCcel_1980_pdf

[5] Yazının resmi Gümüşhane'nin ilk hükümet konağıdır. Bu binanın yıllarca önce çocukluğumuzda buldozerlerle nasıl yıkıldığına şahit olmuşuzdur.

AKTİF KAYNAK LINK:

https://www.arkeotekno.com/pg_609_gumushanenin-antik-caglardan-bu-yana-en-kisa-v-e-derin-tarihi